

УДК 37 (09)

Ірина КУЛИК,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки і методики викладання
історії та суспільних дисциплін
Чернігівського національного університету
імені Т. Г. Шевченка

СОФІЯ РУСОВА ПРО ДУХОВНО-МОРАЛЬНУ СПРЯМОВАНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті проаналізовано й узагальнено думки Софії Русової про духовно-моральну спрямованість педагогічної спадщини Григорія Сковороди.

Ключові слова: мораль, духовність, виховний ідеал.

В статтє проанализированы и обобщены идеи Софии Русовой о духовно-нравственных аспектах педагогического наследия Григория Сковороды.

Ключевые слова: мораль, духовность, воспитательный идеал.

The article analyzes and summarizes opinions Rusova of spiritual and moral heritage of pedagogical orientation Gregory Pans.

Key words: moral, spiritual, educational ideal.

Інтеграція України в європейський освітній простір вимагає інтенсивних пошуків нової парадигми освіти. Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо подальшого розвитку освіти особливе значення надається вихованню нової генерації громадян України з національного самосвідомістю, розвиненою духовністю, моральною, художньо-естетичною, правовою, трудовою, фізичною, екологічною культурою, сформованими індивідуальними здібностями і талантами. У цьому контексті визнається необхідність особистісно зорієнтованого спрямування навчально-виховного процесу, його сприйняття як важливого чинника розвитку, удосконалення, зростання кожної особистості.

Вирішення поставлених перед українським суспільством завдань потребує нових концептуальних підходів до розв'язання виховних і дидактичних проблем. З огляду на це, виняткового значення набуває вивчення і систематизація педагогічної спадщини видатних українських педагогів, переосмислення наявного історико-педагогічного досвіду.

Світоглядні аспекти педагогічної концепції Григорія Сковороди розкрили Д. Багалій, Г. Ващенко, М. Ковалінський, В. Петров, М. Сумцов, О. Туляков, Л. Ушкалов та ін. Загальнопедагогічні ідеї українського просвітника проаналізовано у працях О. Дзевєріна, М. Закалюжного, Є. Медінського, А. Ніженець, О. Тулякова, С. Чавдарова та ін. Філософські погляди Григорія Сковороди осмислені в працях таких науковців, як М. Гордієвський, І. Іваньо, Г. Костюк, М. Стельмахович, Л. Ушкалов та ін. Значення ідейно-теоретичної спадщини й просвітницької діяльності Григорія Сковороди досліджували М. Возняк, М. Демков, Ф. Кудрин-

ський, М. Костомаров, Г. Тисяченко та ін. С. Русова обґрунтувала соціальне значення педагогічних ідей українського філософа, проаналізувала дидактичні й виховні проблеми педагогічної спадщини Григорія Сковороди.

Мета статті – проаналізувати й узагальнити думки Софії Русової про духовно-моральну спрямованість педагогічної спадщини Григорія Сковороди.

У 1894 р. окремою книгою виходить робота Софії Русової “Странник Григорій Саввич Сковорода. Біографічний очерк”. У журналі “Мир Божий” цього ж року було надруковано статтю “Григорій Саввич Сковорода, український народний учитель і філософ”, а в 1897 р. у журналі “Русская школа” опублікована її стаття “Виховні ідеї Г. С. Сковороди”. Усі розвідки присвячувалися критичному аналізу педагогічних ідей просвітителя, проблемі виховного ідеалу в його творчості. Проаналізувавши творчу спадщину Григорія Сковороди, Софія Русова відзначила, що не у всіх творах Григорія Сковороди простежувався педагогічний аспект, але в багатьох із них висловлені важливі думки щодо морального розвитку особистості.

Значний інтерес становлять думки Софії Русової про філософське підґрунтя педагогічної концепції просвітителя. Ретельно проаналізувавши творчу спадщину Григорія Сковороди, вона виділила філософські постулати, які слугували світоглядними орієнтирами педагогічної системи мислителя:

1. Думка – в людях володарка.

2. Подивися на горіх: без зерна горіх є ніщо, а без серця людина.

3. Одне лише необхідне, одне добре – Бог.

4. Бог є розум всевітній, Бог є істина [2, с. 44].

Крім того, Софія Русова переконливо доводила, що Григорій Сковорода завжди надавав перевагу світу духовному над матеріальним, а основним положенням його філософії була ідея Бога як найвищої сили, що діє у природі й людині: “Матеріалістичному світосприйманню Сковорода завжди і всюди протиставляє спіритуалістичне, яке виводить поняття з розуму, з роздумів і з розглядання внутрішньої природи речей. Палкий прихильник розуму, він завжди ставить його в центр уваги, визнає його головним рушієм і часто поєднує ідею Бога і Розуму в одному вічно великому понятті Вищого Начала, яке управляє всім світом” [2, с. 44].

Закономірним у цьому контексті є твердження Софії Русової про те, що мету навчання й виховання філософ розумів у вдосконаленні “внутрішньої” сутності людини. Головне завдання педагогів, на думку

дослідниці, мислитель убачав у тому, щоб якомога раніше познайомити учнів із цим Усесвітнім началом і привчати до того, "...що поза цим матеріальним світом, позаду всіх наших роззяцькованих декораций і вище від усіх збудованих нами Ейфелевих башт – одне-єдине, велике і вічне, повне таїни, завжди привабливе, яке дає невичерпний зміст нашому життю. Шукати його всіма силами розуму та серця, служити йому все життя безкорисливо – ось головна заповідь, котру заповідав нам мандрівний філософ" [2, с. 45].

Міркування Григорія Сковороди про формування особистості спираються на розуміння людини як мікрокосму, "маленького світику". У трактуванні філософа, невидима натура (духовний світ) первинна щодо видимої (матеріальної): "... зване нами око, вуха, язик, руки, ноги і все наше зовнішнє тіло само по собі ніяк не діє і є ніщо. Воно все підпорядковане нашим думкам. Думка, володарка його, перебуває у безперервній хвилюванні день і ніч. Це вона розмислює, радить, робить визначення, приневолює. А зовнішня наша плоть, як загнуждана худоба чи хвіст, мимоволі йде за нею вслід. Отож думка – головна й середня наша точка. Звідси вона зчаста й серцем зветься. Відтак, не зовнішня наша плоть, але наша думка – головна наша людина. В ній ми й перебуваємо. А вона є нами" [1, с. 156-157].

Для філософа було характерне релігійне світосприймання, його думки були засновані на християнському світобаченні й спрямовані в морально-етичну площину. Погляди на світ, людину, природу і суспільство мали релігійно-філософський характер, були пов'язані зі зверненням до Бога, християнської традиції та народної мудрості, тому спиралися на головні християнсько-світоглядні категорії – Любов, Віру, Щастя.

У контексті філософії Григорія Сковороди, людина – емоційно-вольова істота, центром якої є серце, дух: "Бо що в людині голова, коли не серце?" Серце, був впевнений філософ, породжує думки, прагнення, устремління, сподівання, почуття, тобто є тією духовною субстанцією людського буття, яке забезпечує життєдіяльність людини і наближає її до вищої істини – до Бога: "... серце є істинний Бог" [2, с. 55].

Пріоритетного значення Григорій Сковорода надавав саме "внутрішній" освіті: вдосконалення і розвиток вольових якостей, естетичних смаків, емоцій; формування духовності як провідної якості особистості; створення сприятливих умов для самовдосконалення й саморозвитку. Педагогічний процес має допомогти людині пізнати себе, свою природу, духовну сутність, самовизначитися і реалізувати свою схильність до певного роду діяльності (закладену Богом) у "сродній" праці.

Софія Русова поділяла думки Григорія Сковороди про мету виховання і твердо відстоювала необхідність духовного вдосконалення молоді: "...через обмеженість виробленого у нас матеріалістичного світобачення... ми нічому не віримо, хоча й відчуваємо, що без віри, без ідеального незримого начала не можемо більше жити. І це цілковитий гріх нашого виховання. Дитині змалку дається певний набір звичок і потреб до м'якого ложа, солодкої та щедрої їжі, до постійних розваг; вона чує навкруг себе звичні розмови про гроші, про достатки – і всі ці враження опановують усю дитячою душею, підкоряють їй тіло і на все життя тримають людину в рабській

залежності від певних обставин і трибу життя..." [2, с. 45]. У такий спосіб Софія Русова підкреслила, що Григорій Сковорода засуджував прагнення до багатства, до тілесної насолоди, вбачаючи в цьому мирську суєту. Найважливішим для нього були духовні блага: внутрішня свобода, душевний спокій, мудрість. Філософ учив, що треба вміти відчувати природу, виховувати в собі найдостойніші людські чесноти – людяність, сердечність, поміркованість у побуті, скромність, сердечність, великодушність, працьовитість. У той же час слід приборкувати негативні якості (неробство, егоїзм, кар'єризм) і плекати паростки добра, віру в Бога.

Незаперечним є висновок дослідниці про те, що український філософ засуджував матеріальні спокуси життя, прагнув до невибагливості, задоволення необхідним, а щастя розумів в умінні жити морально, справедливо, достойно.

Також Софія Русова була солідарною з думками просвітителя про те, що високі посади, слава, багатство і навіть добра освіта самі по собі не приносять відчуття щастя. Цей стан залежить від доброзичливого серця, душевного спокою, внутрішньої свободи, пізнання власної натури. Підставою для такого висновку дослідниці, очевидно, слугували міркування філософа: "Щастя наше всередині нас... Нехай ніхто не сподівається щастя ні від високих наук, ні від шановних посад, ні від багатства... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце – від миру, мир – від звання, звання – від Бога" [3, с. 441]. Саме тому, була впевнена Софія Русова, Григорій Сковорода надавав перевагу моральному вихованню серед інших напрямів виховного процесу.

Особливо імпонувала дослідниці ідея природовідповідного виховання в педагогічній системі мислителя. Питання сутності освіти, на думку Софії Русової, філософ розкривав у контексті ідеї "сродної" праці. Григорій Сковорода підкреслював, що у кожній людині своя внутрішня сутність (індивідуальні здібності, нахили, обдарування), що даються від народження, від Бога. Філософ закликав пізнати природні здібності, якими нагородив кожного Бог; розвинути їх у процесі навчання й самовдосконалення; вибрати професійну діяльність у відповідності з внутрішньою схильністю, щоб самореалізуватися у "сродній" праці. Софія Русова була впевнена, що "...виховання і навчання дітей мусять відповідати законам розвитку дитини; не дитина має підлягати тим або іншим методам і засобам, а всі наші методи навчання, наші засоби виховання мають іти відповідно потребам душі, розуму дитини, потребам її організму" [5, с. 122].

Софія Русова важливого значення надавала принципу активності й самостійності учнів у педагогічному процесі: "...живе активне навчання, відповідаючи дитячим інтересам, виробляє в дітях діяльну людину, із самостійною думкою і власною ініціативою. А таких людей і потребує сучасне громадянство... Для цього треба із самого початку дивитися на дитину як на індивідуальність, яка має свої права для розвитку і у якій ми змушені спостерегти всі її особові риси, щоби дати їм вільний розвиток [5, с. 125].

Підкреслюючи гуманістичний характер і духовно-моральну спрямованість педагогічних ідей Григорія Сковороди, Софія Русова поділяла його погляди на виховний ідеал: "...замість марнотних,

слабких душею і тілом нещасливих юнаків, виховати здорове, міцне покоління, незалежне від життєвих обставин, з яким розумінням своїх обов'язків не лише пити і їсти, а й усім життям служити Істині і Правді..." [2, с. 45].

Як і Григорій Сковорода, вона також убачала мету виховання у гармонійному розвитку дитини: розумовому, моральному, фізичному. Особливу увагу звертала на виховання внутрішніх якостей людини: відповідальності за свої дії та вчинки, почуття людської гідності, самостійності, вдячності. Вчена поділяла думки Григорія Сковороди про мету виховання і твердо відстоювала необхідність духовного вдосконалення молоді.

Високо оцінюючи заслуги просвітителя перед суспільством і підкреслюючи загальнокультурне значення його творчої спадщини, вчена констатувала: «Нам дорогий у ньому безкорисливий народний учитель добра й істини, який не знав ніяких спокус метушливого світу і не вступав ніколи в угоду зі своїм сумлінням» [1, с. 72].

Таким чином, проаналізувавши світоглядні засади педагогічної концепції Григорія Сковороди, Софія Русова обґрунтувала духовно-моральну спрямованість його творчого доробку. Дослідниця підкреслила, що просвітитель свої творчі пошуки здійснював у морально-етичній площині. Аналіз творчого доробку Софії Русової свідчить також про те, що педагогічна спадщина українського філософа слугувала їй підґрунтям для створення власної

педагогічної системи. Вплив ідей мислителя простежувався у запропонованих нею шляхах і засобах морального виховання, обґрунтуванні дидактичних принципів (індивідуалізації навчання й виховання, соціальної обумовленості виховання та активності учнів у навчально-виховному процесі), а також у визнанні необхідності розвитку природних задатків і творчого потенціалу дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Русова С. Григорій Саввич Сковорода, український народний учитель и философ / С. Русова // Мир Божий. – 1894. – Ноябрь. – С. 48–72.
2. Русова С. Виховні ідеї Г. С. Сковороди / С. Русова // Дивослово. – 1996. – № 8-9. – С. 42–45.
3. Сковорода Г. Твори : в 2-х т. / Г. Сковорода ; Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – К. : Обереги, 1994. – Т. 1. – 527 с.
4. Сковорода Г. Твори : в 2-х т. / Г. Сковорода ; Український науковий інститут Гарвардського університету, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – К. : Обереги, 1994. – Т. 2. – 479 с.
5. Русова С. З маловідомого і невідомого. Ч.1. Несторка української педагогічної літератури... / С. Русова ; упоряд. : О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – 456 с.

Дата надходження до редакції: 21.01. 2016 р.

УДК 613.9:37(092)(477)

Лідія ЛАВРІНЕНКО,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри педагогіки, дошкільної
та початкової освіти
Чернігівського ОІППО імені К. Д. Ушинського

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С. РУСОВОЇ

У статті аналізується один із пріоритетних напрямів сучасної освіти – виховання особистості на засадах загальнолюдських і національних цінностей. Підкреслюється, що в умовах соціально-політичних та економічних змін у нашій державі перед педагогами постала гостра необхідність критичної переоцінки науково-теоретичних основ системи виховання, спрямованої на поліпшення генофонду нації. Розглядається питання повноцінного розвитку, збереження і зміцнення здоров'я дошкільнят та школярів у педагогічній спадщині С. Русової. Висвітлюються її погляди на формування здорових звичок, фізичного загартування дітей.

Ключові слова: С. Русова, збереження здоров'я, здоровий спосіб життя, школярі, педагоги, педагогічні погляди, фізичний розвиток.

В статтє анализируется одно из приоритетных направлений современного образования

- воспитание личности на основе общечеловеческих и национальных ценностей. Подчеркивается, что в условиях социально-политических и экономических изменений в нашей стране перед педагогами возникла острая необходимость критической переоценки научно-теоретических основ системы воспитания, направленной на улучшение генофонда нации. Рассматривается вопрос полноценного развития, сохранения и укрепления здоровья дошкольников и школьников в педагогическом наследии С. Русовой. Освещаются ее взгляды на формирование здоровых привычек, физической закалки детей.

Ключевые слова: С. Русова, сохранение здоровья, здоровый образ жизни, школьники, педагоги, педагогические взгляды, физическое развитие.

The article notes one of the priority directions of modern education – the education of the individual on the basis of universal and national values. It indicates